

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ВИБОРЧИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ДОКУМЕНТІВ РЕФЕРЕНДУМУ

Досліджені і аналізуються особливості предмета фальсифікації виборчих документів та документів референдуму. Розкривається і аналізується зміст і види виборчих документів та документів референдуму. Сформульовано поняття і ознаки виборчого документу, як предмета злочину, передбаченого ст. 158 КК України, оскільки норми кримінального і виборчого законодавства не містять законодавчого визначення цих термінів.

Ключові слова: документ, вибори, виборчий документ, референдум, документ референдуму.

Исследованы и анализируются особенности предмета фальсификации избирательных документов и документов референдума. Раскрывается и анализируется содержание и виды избирательных документов и документов референдума. Сформулировано понятие и признаки избирательного документа и документа референдума, как предмета преступления, предусмотренного ст. 158 УК Украины, поскольку нормы уголовного и избирательного законодательства не содержат законодательного определения этих понятий.

Ключевые слова: документ, выборы, избирательный документ, референдум, документ референдума.

The aim of the article is to explore and analyze the peculiarities of electoral and referendum documents falsification. The essence and types of electoral and referendum documents are analyzed in the article. The notions and features of electoral and referendum document as a subject of crime (specified in the article 158 Criminal Code of Ukraine) are stated, whereas the norms of criminal and electoral legislations comprise no legislative recognition of these terms.

Key words: document, elections, electoral document, referendum, referendum document.

Для з'ясування специфіки охоронюваних суспільних відносин важливе місце має детальне вивчення ознак предмета фальсифікації виборчих документів та документів референдуму (ч. 1–3 ст. 158 Кримінального кодексу України).

© БЕРДНІК Інна Володимирівна – здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка, викладач Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці

Важливе самостійне теоретичне і практичне значення у виявленні об'єкта посягання і кваліфікації діяння має встановлення предмета злочину як самостійної ознаки складу злочину і його ролі в механізмі заподіяння шкоди в сфері певних суспільних відносин. Без встановлення предмета утруднюється конкретизація об'єкта злочину.

Кримінально-правове значення предмета злочину визначається не тільки його фізичними властивостями, але й характером та змістом суспільних відносин, які виражаються в ньому. З урахуванням цього метою даної статті є аналіз предмета фальсифікації виборчих документів та документів референдуму, що потребує аналізу поняття, види та зміст виборчих документів та документів референдуму. Окремі з цих проблем висвітлювались у працях П.П. Андрушка, Н.І. Коржанського, С.Я. Лихової, О.К. Маріна, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, М.І. Хавронюка, С.С. Яценка та ін.

М.І. Коржанський вважає необхідним розглядати предмет злочину «як систему якостей, сукупність властивостей, сторін об'єкта – суспільного відношення. Предмет злочину, – зазначає він, – це та сторона суспільного відношення, впливаючи на яку, суб'єкт змінює дане суспільне відношення і цим завдає суспільно небезпечну шкоду¹.

При аналізі диспозиції ст. 158 КК України є очевидним, що предмет злочину, зазначений законодавцем як «виборчий документ», «документи з референдуму», є обов'язковою ознакою даного складу злочину.

Для характеристики змісту виборчого документа та документа референдуму слід виходити з визначення поняття «документ».

Термін «документ» походить від латинського *documentum* і означає «свідчення», «спосіб доказу», «зразок», а воно походить від дієслова *docere*, тобто «вчити», «навчати». У давньоримському праві слово *docere* було синонімічним до термінів *instrumentum*, *scriptura*, *charta*, кожен з яких означав письмовий акт, що має доказову силу або юридичне значення².

Термін «офіційний документ» за своїми характеристиками не є постійним (сталим) в теорії кримінального права. Цю обставину можна пояснити великим впливом на тлумачення цього терміну з боку цивільного права, і значними новаціями, викликаними технологічною модернізацією способів фіксування інформації в документообігу.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 р.³ документ – це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві.

Російський дослідник М. А. Комаров вважав, що при обміні відомостями про якісь події люди передавали як підтвердження предмети (речі) із записами про ці події, факти, явища. Такі предмети почали називати документами та вважали, що вони виконують функції підтвердження і свідчення⁴.

Існує безліч визначень документа, які зафіксували певні уявлення про те, що він собою представляє. На жаль, сьогодні серед спеціалістів у сфері документознавства, архівознавства і вчених-правознавців немає єдності в розумінні терміна «документ», незважаючи на наявність низки законодавчих визначень. Водночас така дефініція необхідна для розвитку теорії права і документознавства, вдосконалення методики роботи з документами.

Поняття «документ» використовується у багатьох галузях знання і пов'язане з предметом їх досліджень. Визначення поняття можна зустріти в різноманітних

словниках, довідниках, енциклопедіях, але воно не має нормативного характеру. Приміром, «Энциклопедический словарь» 1989 р. під документом розумів «матеріальний знак, який служить доказом юридичних відносин і подій»⁵. Українська радянська енциклопедія наводила такі значення документа: 1. Письмовий акт, здатний служити доказом юридичних відносин або фактів, що викликають правові відносини. 2. Офіційне посвідчення особи. 3. Історично достовірне письмове джерело. 4. Матеріальний об'єкт, у якому міститься певна інформація⁶.

В «Універсальному довіднику-практикуму з ділових паперів» термін «документ» пояснюється як основний вид ділової мови, засіб фіксації певним чином на спеціальному матеріалі інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини. Документи є засобом засвідчення, доведення певних фактів і мають велике правове значення⁷.

У Законі України «Про національний архівний фонд та архівні установи» (19,93) вказано, що «документи відображають історію духовного і матеріального життя народу України та інших народів, мають наукову, історико-культурну цінність, визнані такими відповідною експертизою і зареєстровані у порядку, передбаченому цим Законом». Норми державного стандарту ДСТУ 2732-94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення» визначають документ як матеріальний об'єкт, який містить у зафіксованому вигляді інформацію, оформлений у заведеному порядку, має юридичну силу відповідно до чинного законодавства.

Юридичне тлумачення поняття «документ» дещо відрізняється від наведених визначень і застосовується в різних аспектах, залежно від цільового призначення документа чи кола його застосування.

Г.Ф. Поленов визначає документ як предмет зовнішнього світу-письмовий акт, який засвідчує факти, що мають юридичне значення⁸.

М.І. Мельник під офіційними документами розуміє документи, що складаються і видаються службовими особами від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, установ і організацій будь-якої форми власності, які посвідчують конкретні факти і події, що мають юридичне значення, складені належним чином за формою і мають необхідні реквізити (штамп, печатку, номер, дату, підпис). На його думку, приватні документи також можуть бути офіційними, якщо вони складені, наприклад, нотаріусом, або якщо вони передані громадянином для зберігання або використання в державні, колективні чи приватні підприємства (наприклад, довіреність на одержання зарплати)⁹.

Предмет фальсифікації виборчих документів та документів референдуму характеризуються не тільки специфічними ознаками, але й особливим порядком його виготовлення та розповсюдження по виборчим дільницям.

Предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст.158 КК України, є незаконно виготовлені виборчі бюлетені, бланки відкріпних посвідчень, бюлетені для голосування на референдумі.

Виборчі бюлетені – це документи суворої звітності, які надають право громадянину-виборцю здійснити своє волевиявлення на відповідних виборах, форма, колір та реквізити (текст), порядок виготовлення, передачі виборчим комісіям та використання яких визначаються відповідними виборчими законами.

Виборчий бюлетень не повинен містити відомостей щодо кандидатів у депутати, списків кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій, які вибули з балотування. У разі коли кандидат у депутати вибув з балоту-

вання після видруккування бюлетенів, відповідна окружна (по одномандатному виборчому округу) або Центральна (по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу) виборча комісія приймає рішення про внесення змін до виборчого бюлетеня, а в разі необхідності – про його передруккування. Якщо зміни до виборчого бюлетеня внесені шляхом викреслення відомостей про особу, яка була кандидатом у депутати, чи вилучення списку кандидатів від політичної партії, виборчого блоку партій, то дільнична комісія повідомляє про це кожного виборця під час видачі бюлетеня. Виборчий бюлетень по виборчому округу мають друкуватися на знаковому папері і бути однаковими за розміром, кольором та змістом, відповідати нормі, встановленій ЦВК. Колір виборчого бюлетеня по одномандатному та багатомандатному загальнодержавних виборчих округах повинен бути різним. Виборчий бюлетень друкується на одному аркуші з текстовою частиною лише з одного боку.

Відкріпне посвідчення – це документ суворої звітності, який видається виборцю виборчою комісією, в якій він зареєстрований у списку виборців, і який надає виборцю право проголосувати на виборах народних депутатів України та на виборах Президента України не на виборчій дільниці, в якій він був включений до списку виборців, а на іншій виборчій дільниці. Форма і реквізити відкріпних посвідчень, порядок їх виготовлення, підстави і порядок видачі та порядок використання визначається відповідними виборчими Законами.

Використання відкріпних посвідчень у виборчому процесі на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим місцевих рад та сільських, селищних, міських голів Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»¹⁰ не передбачено. Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми»¹¹ також не передбачено використання відкріпних посвідчень. Натомість його ст.35 передбачено, що при зміні громадянином місця свого перебування в період між поданням списків для загального ознайомлення і днем референдуму дільнична комісія з референдуму на прохання громадянина і після пред'явлення паспорта або іншого документа, який посвідчує його особу, видає бюлетень для голосування. В одержанні бюлетеня для голосування громадянин розписується у списку осіб, які можуть брати участь у референдумі. Заповнений бюлетень у закритому конверті опускається громадянином в опломбовану або опечатану скриньку і зберігається дільничною комісією з референдуму до дня референдуму. Згідно зі ст.40 цього Закону, закриті конверти, передані дільничній виборчій комісії голосуючими, які змінили місце свого перебування, розкриваються дільничною комісією з референдуму після оголошення головою Комісії для голосування. Таким чином, Законом «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» передбачена можливість попереднього голосування громадян, які змінюють місце свого перебування, на дільниці для голосування, у якій вони внесені до списку громадян, що мають право брати участь у референдумі.

Предметом злочину, передбаченого ч.2 ст.158 КК, є: 1) будь які справжні виборчі документи чи документи референдуму, в тому числі і виборчі бюлетені та бюлетені для голосування на референдумі, при його вчиненні у формі підробки таких документів; 2) завідомо підроблені виборчі документи чи документи референдуму при використанні таких документів.

Поняттям «виборчі документи» охоплюються відповідні документи, які виготовляються та використовуються на виборах Президента України, народних депу-

татів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, а поняттям документи референдуму – відповідні документи, які виготовляються та використовуються на всеукраїнському та місцевих референдумах¹².

Документи обов'язково мають відповідні реквізити: штампелі, печатку, вказівку на орган, що випускає даний документ, тощо. Підхід до виборчих документів є суворо формалізованим. Їх зразки затверджуються Центральною виборчою комісією.

Зміст документів полягає в посвідченні певних прав чи встановленні юридичних фактів. В.О. Навроцький зробив першу і досить вдалу спробу класифікації виборчих документів. Зокрема автор вказує, що виборчі документи можна класифікувати за різноманітними ознаками. Зокрема, за стадіями виборчого процесу розрізняють документи, які складаються в ході підготовки до голосування, і документи, в яких фіксуються хід і результати виборів¹³.

Виборчі документи – письмові документи, які свідчать про певні юридичні факти й статус суб'єктів виборного процесу та породжують юридичні наслідки.

Відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 25.03.2004 р.¹⁴, Закону України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 р.¹⁵ та інших актів виборчого законодавства України основними видами виборчих документів є: списки виборців, виборний бюлетень; протоколи дільничних комісій про результати голосування на дільниці; передвиборні плакати кандидатів; посвідчення кандидатів, уповноважених осіб, політичних партій, виборчих блоків партій, довірених осіб кандидатів; тимчасові посвідчення про обрання.

Виборчими документами є документи, які: 1) складаються (виготовляються, створюються) виборчими комісіями будь-якого рівня в процесі їх діяльності по організації відповідних виборів, їх проведенню, опрацюванню списків виборців, підрахунку бюлетенів, встановленню підсумків голосування та їх оприлюдненню; 2) які надаються виборчим комісіям суб'єктами (учасниками) виборчого процесу.

Документами референдуму є документи, які складаються (виготовляються, створюються) в процесі ініціювання проведення референдуму, зокрема, протоколи зборів громадян про утворення ініціативних груп референдумів, організації та проведенню референдуму, зокрема, протоколи засідань комісій з референдуму, а також при підрахунку голосів та встановленню результатів референдуму. Документами референдуму, зокрема є: протоколи зборів громадян України про утворення ініціативних груп референдумів із зазначенням результатів голосування з питань порядку денного та документи проведених зборів – список їх учасників, список членів ініціативної групи, які мають бути підписані головою і секретарем зборів; підписане членами ініціативної групи зобов'язання про додержання ними законодавства України про референдум; свідоцтво про реєстрацію ініціативної групи референдуму та посвідчення членів ініціативної групи; підписні листи з підписами громадян під відомого про проведення референдуму; рішення про припинення діяльності членів ініціативної групи, які допустили порушення порядку збирання підписів та оформлення підписних листів; підсумкові протоколи ініціативних груп, які складаються після завершення збирання підписів, акти про їх передачу на зберігання голові відповідної ради; протоколи та документи перевірки документів, переданих ініціативними групами; рішення Верховної Ради України та місцевих рад з питань проведення референдуму, прийняті згідно зі

ст. 21, 22 Закону «Про всеукраїнський та місцевий референдуми»; рішення відповідних рад про утворення дільниць для голосування; рішення про утворення комісій з референдуму; протоколи засідань комісій з референдуму; списки громадян, які мають право брати участь у референдумі; бюлетені для голосування; протоколи засідань дільничих комісій з референдуму з результатами підрахунку голосів, протоколи засідань інших комісії референдуму; письмові доручення або посвідчення, які підтверджують повноваження представників трудових колективів, громадських організацій, політичних партій, масових рухів, колективні професійно-технічних, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, зборів громадян за місцем проживання і військовослужбовців по військових частинах, органів державної влади, які мають бути присутніми на засіданнях комісій з референдумів при підрахунку голосів і визначенні результатів голосування¹⁶.

Але не всі документи мають однакове значення при проведенні виборів. Підробити можна будь-який документ, але підробка деяких із перерахованих документів ніяк не впливає на результати виборів.

Список виборців – документ офіційної реєстрації осіб, які мають право голосу. Розрізняють два види реєстрації виборців: публічна (обов'язкова) та особиста (добровільна). Добровільне складання списків виборців запроваджено у США, Франції. Виборець сам реєструється у відповідному органі. Публічна реєстрація має два різновиди. Перший, коли виборчі списки складаються шляхом обходу офіційними посадовими особами мешканців міст і сіл (цей різновид застосовується у Великобританії, Канаді та ін.). Другий різновид – т. з. примусовий порядок реєстрації, коли органи державної влади, маючи відомості про населення підвідомчої території, подають їх списки виборчим органам. Такий порядок діє у Німеччині, Швеції, Швейцарії, у пострадянських країнах.

Публічна реєстрація виборців (другий різновид) застосовується і в Україні. В загальному порядку списки виборців складаються виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (де вони утворені) рад, а в містах Києві і Севастополі – відповідними місцевими державними адміністраціями, передбаченими Конституцією України, по кожній виборчій дільниці. Списки виборців-військовослужбовців, які голосують на виборчих дільницях, розташованих за межами військових частин, подаються командирами військ, частин до виконавчого комітету відповідних сільських, селищних, міських, районних у містах (де вони утворені) рад, а в містах Києві і Севастополі – до відповідних місцевих державних адміністрацій, передбачених Конституцією України.

Таким чином, норми виборчого і кримінального законодавства України не містять законодавчого визначення «виборчого документа» та «документа референдуму». Вважається, що виборчими документами вважаються будь-які документи, які відносяться як до проведення передвиборної кампанії, так і проведенню виборчого процесу. Документами референдуму також вважаються документи, до яких відносяться як протоколи зборів по формуванню ініціативної групи і збору підписів, які передують проведенню референдуму, так і протоколи по результатам голосування.

На мою думку, відсутність чіткого законодавчого тлумачення терміна «виборчий документ» та відсутність вичерпного переліку документів, які дозволяють відносити ті чи інші документи до виборчих, є серйозною проблемою в законодавстві, викликає багато питань в правозастосовчій практиці і не дозволяє активно застосовувати норми кримінального права, які встановлюють відповідальність за злочин, передбачений ст. 158 КК.

На основі вищевикладеного, сформулюємо ознаки виборчого документу, як предмета фальсифікації виборчих документів та документів референдуму:

1) в період проведення виборчої кампанії входить до публічно-правової сфери, одним із суб'єктів якого виступає держава (в особі спеціально уповноваженого на це органа – виборчої комісії); 2) виконує функції юридично значущих юридичних фактів і явищ (волевиявлення виборців); 3) створює, змінює або припиняє виборчі правовідносини; 4) виконаний в письмовій або електронній формі; 5) містить реквізити відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України», Закону України «Про вибори Президента України».

Таким чином, проаналізовані ознаки виборчих документів дають можливість сформулювати поняття предмета фальсифікації виборчих документів та документів референдуму. Виборчі документи слід визначити як письмові і електронні носії публічної інформації, які включені у встановленому порядку в сферу регулювання виборчих правовідносин, однією із сторін якої виступає держава (в особі спеціально створених виборчих комісій), які мають встановлені законом реквізити, які дають можливість ідентифікувати їх зміст і формальні ознаки.

Правильна оцінка формальних ознак виборчого документу має важливе теоретичне і прикладне значення, оскільки орієнтована на теоретичне обґрунтування меж кримінальної відповідальності за фальсифікацію виборчих документів та документів референдуму.

1. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М., 1980. – С. 98–99. 2. Бартошек М. Римское право: Понятие, термины, определения: Пер. с чеш. – М., 1989. – С. 110. 3. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. // ВВРУ. – 1992. – № 48. – Ст. 650. 4. Комаров М.А. Понятие и определение документа // Документалистика-69: Матер. 1-го Всесоюз. симп. по документалистике (Паланга, 8–12 сент. 1969). – Ч. 1. – Вильнюс, 1970. – С. 44–45. 5. Энциклопедический словарь. – М., 1989. – С. 898. 6. Українська Радянська Енциклопедія. – 2-е вид. – Т.3. – К., 1979. – С. 428. 7. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С.П. Бирик, У.Л. Михню, Л.О. Пустовіт, Г.М. Сюта. – К.: Довіра – УНВЦ «Рідна мова», 1997. – С. 5. 8. Поленов Г.Ф. Ответственность за похищение, подделку документов и их использование. – М., 1980. – С. 25. 9. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.). Вид. 3-тє, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Атіка, 2008. – С. 559. 10. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 6 квітня 2004 року № 1667-IV // ВВРУ. – 2004. – № 30–31. – Ст. 382. 11. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.91 р. // ВВРУ. – 1991. – №33. – Ст. 443. 12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 376. 13. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової квалікації. – К.: Атіка, 1999. – С. 134. 14. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25.03.2004 р. // ВВРУ. – 2004. – № 27–28. – Ст. 366. 15. Закон України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 р. // ВВРУ. – 1999. – № 14. – Ст. 81. 16. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: КНТ, 2007. – С. 205.